

S. R. E. Klein, *Patriots Republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Amsterdam: Amsterdam university press, 1995, viii + 340 blz., f69,50, ISBN 90 5356 194 3); J. K. H. van der Meer, *Patriotten in Groningen 1780-1795* (Dissertatie Groningen 1996, Groninger historische reeks XIV; Assen: VanGorcum, 1996, xiii + 392 blz., f49,50, ISBN 90 232 3112 0).

De Patriottentijd staat vooral sinds het stimulerend werk van N. C. F. van Sas bekend als de bakermat van de politieke cultuur. Deze kwam langs twee lijnen tot stand: denken en doen — dus via een ontwikkeling in de wereld van voorstellingen, begrippen en ideeën, en via de weg van het maatschappelijk handelen. De twee proefschriften die ter bespreking voorliggen vormen uitstekende analyses van deze twee wegen. Hoewel beide tien jaar werk hebben gekost, over hetzelfde thema gaan, en elkaar in de tijd vergaand overlappen, waant de lezer zich echter in twee verschillende werelden. Duidelijk heeft het historisch onderzoek in Nederland nog een lange weg te gaan naar een integrale benadering van de Patriottentijd.

Ideeënhistorici op de platoonse toer hebben wel eens vergeten dat er geen ideeën en begrippen zijn zonder dragers, en dat die dragers er bij de ontwikkeling van ideeën iets toe doen. Dat risico loopt Van der Meer niet. Zijn studie van de patriotten in Groningen vormt in hoofdzaak een degelijke sociaalhistorische benadering. Groningen is een voor die periode wat verwaarloosde stad — niet helemaal ten onrechte, vanuit nationaal perspectief. Van der Meer houdt zich echter aan de stadsgrenzen. Met grote nauwkeurigheid beschrijft hij de samenstelling en ontwikkeling van de patriotse partij in de stad, aan de hand van teksten en rekestes, familiearchieven (Siccama, Van Iddekinge, Trip, e. a.), wat egodocumenten, enkele seriële bronnen (het drek- en lantaarngeld), de plaatselijke pers (de *Groninger Rarekiek*, de *Groninger Nouvel-list*) en lokaal drukwerk (zoals het antipatriots pamflet *Lijkstalie*). Uitvoerige naamlijsten in de bijlagen helpen de lezer zich alles aanschouwelijk voor te stellen.

De vraagstelling is simpel: hoe komt het dat het zo roerige Groningen van de Oranjerevolutie uit 1747-1749 in de patriotse tijd zo tam lijkt geworden? Was het revolutionair vermogen uitgeblust? Toch was in 1781 de afkeer van de autoritaire oligarchie (belichaamd in de gehate regent A. A. van Iddekinge) en haar nepotisme even groot als in 1747. In beide gevallen werd naar een redder uit de nood gezocht, in 1747 de stadhouder, in 1781 het volk. De vraagstelling verwijst dus naar macht en geweld, naar de lokale vertaling van sociale processen in politieke en culturele vormen van optreden. Het is dan ook bijzonder jammer — en eigenlijk onbegrijpelijk — dat Van der Meer het werk van W. te Brake ignoreert. Niet alleen had hij daar een volstrekt vergelijkbare studie gevonden, ook heeft Te Brake voor zijn gedetailleerde en tegelijk synthetische beeld van patriots Deventer een samenhangend concept ontwikkeld dat de politieke, sociale en culturele ontwikkelingen integreert. Van der Meer zoekt het antwoord meer in de breedte, in een geduldige reconstructie van de samenstelling en oriëntatie van de patriotse partij. Hij documenteert een ontwikkeling in twee fasen. Tot 1784 domineren de lagere middenklassen en de onderofficieren van de burgermilitie het patriotse toneel. De nationale schande van 1784 brengt echter verharding en trekt de hogere middenklassen en de subelites over de streep. Taalmannen en gezworenen (het kiescollege van de magistraat) volgen schoorvoetend, alsmede enkele regenten. Vanaf dat ogenblik krijgt de oppositie vorm. Het Vrijcorps 'Voor Onze Duurste Panden' omvat gefrustreerde patriciërs, religieuze minderheden (vooral menisten en roomsen), patriotse leken uit de heersende kerk (maar meer diakenen dan ouderlingen), vrijmetselaars uit de verlichte burgerij, en leden van genootschappen. Hun vertoog is sterk historiserend: terug naar vroeger. De universiteit is moderaat, met uitzondering van de theoloog P. Chevallier en enkele studenten. De verlichte jurist F. A. van der Marck was wegens zijn verdediging van het natuurrecht trouwens al in 1773 ontslagen. Geen theoretische hoog-

standjes dus. Pas als de contra-revolutie al onderweg is, wordt democratisch-patriots Groningen echt actief— bijna een parodie op de heersende clichés... Dan is het echter te laat. Zelfs de repressie bleef beperkt, en er vluchtten maar weinigen. Van der Meer laat goed zien hoe het politiek patriotisme op dat moment als Haagse bluf ineens zakte en zijn energie in sociale projecten ter verheffing van de lagere klassen of andere verschoppelingen kanaliseerde: Guyots doofstommeninstituut, het Nut.

De breuk van 1787 figureert ook prominent, maar ditmaal met een sterke inhoudelijke onderbouwing, in Kleins dissertatie over de politieke cultuur. Ook voor hem was 1787 een eindpunt. Het patriots republikenisme stierf toen een plotselinge dood. Klein heeft in zijn boek verschillende hypothesen en stellingen verwerkt, die soms wat door elkaar lopen. Zijn documentatie is breed: veel pamfletten, tijdschriften en andere literatuur van toen en nu, veel buitenlandse literatuur ter vergelijking. Politieke cultuur is voor hem geen werkhypothese meer maar een breed, geaccepteerd, zij het zich ontwikkelend kader waarbinnen hij zijn echte problematiek plaatst: die van de aard van het patriots republikenisme. Het republikenisme stamde weliswaar uit een ver verleden maar Klein ziet het begrip in de Patriottentijd radicaal van betekenis veranderen. Patriots republikenisme betekent voor hem nadruk op de volkssoevereiniteit, gelokaliseerd in een oude constitutie (de Bataafse vrijheid) en vormgegeven in actief burgerschap en een federatieve democratie. Klein benadrukt het wezenlijk federatief uitgangspunt van de patriotten. Het revolutionair streven naar de eenheidsstaat na 1795 acht hij een radicale breuk met de patriotse idealen; het kwam ook uit een confrontatie met de revolutie elders voort. Vooralsnog bleef de confrontatie intern. Het patriots republikenisme kreeg pas een echt probleem toen het actieve burgerschap ook daadwerkelijk door de lagere klassen werd opgeëist. Dat riep ook onder de patriotten sociale spanningen op, die een deel van hun tweedracht en hun conceptuele vaagheid verklaren. Om de spanning te klaren werd door sommigen op basis van meer theoretische uitgangspunten een evolutionaire opvatting van de Bataafse (en Friese) vrijheid ontwikkeld, tegen de gangbare historiserende in. Volgens een man als Paape was de tijd van de Bataven voorbij. Het waren barbaren geweest, slaafs aan Rome onderworpen. De vrijheid van zijn tijd vroeg om nieuwe concepten. Maar ook Paape, altijd goed voor een sappig citaat, was niet consequent met zichzelf. Met zijn eindeloze boeken kan alles en niets worden bewezen.

Spannend wordt Kleins boek pas echt wanneer hij in polemiekt treedt. Hij schuwt die niet. De centrale these van zijn boek vormt een uitgesproken kritiek op S. Schama en C. H. E. de Wit, die in de patriotten juist de voorlopers van de revolutionairen en de oorsprong van het negentiende-eeuws liberalisme zagen. Klein wijst dit resoluut en met redenen omkleed af. Die polemiekt over de doorwerking van de patriotten vindt haar pendant in een tweede, over hun herkomst. Dit keer trekt Klein tegen L. H. M. Wessels en M. Prak ten strijde. Beiden bagatelliseren de stelling dat de patriotten iets nieuws brachten, de een op grond van hun politieke ideeën, de ander vanwege hun sociale praktijk, die rechtstreeks in het verlengde van de aloude stedelijke organisatievormen zou liggen. Die nadruk op de continuïteit van de vorm is Klein te oppervlakkig. Hij stelt — terecht en overtuigend — dat de patriotten oude vormen hebben gevuld met nieuwe betekenissen, en sluit zich dan ook van harte aan bij de analyses van Van Sas en Velema over de veranderende inhoud van begrippen, politieke ideeën en sociale praktijken, die gezamenlijk een breuk in de politieke cultuur hebben bewerkt. Toch verschilt hij wellicht meer van hun analyses dan hij wil toegeven, door zijn sterke nadruk op het eigen karakter van het patriots republikenisme. Hij wil dat resoluut van de Bataafse Tijd gescheiden houden. De patriotten vormen zo een breukvlak naar twee kanten: zij gaven een nieuwe betekenis aan het republikenisme, maar werden zelf achterhaald door nieuwe opvattingen over staat en natie.

Als we beide dissertaties vergelijken, kan de winst snel worden opgemaakt. Beide benadrukken, elk op haar eigen wijze, de ingewikkelde samenstelling van de patriotse partij en de tal-

rijke, vaak tegenstrijdige facetten van de patriotse politieke cultuur. Beide zien 1784 als een breekpunt, maar om uiteenlopende redenen. Van der Meer constateert een radicalisering, verbreding en tegelijk *upgrading* van de sociale ligging van de patriotse partij. Klein situeert daar het ontstaan van het nieuwe democratisch republikenisme, dat het oude staatsgezinde denken aflost, en demonstreert dat aan de opkomst binnen de partij van het stigmatiserend begrip 'aristocraat'. Van der Meer levert ons veel nieuw materiaal, maar niet echt een nieuwe interpretatie. Hij geeft Groningen een patriots, maar strikt lokaal gezicht. Klein, die Groningen (op een vermelding van de onontkoombare Van Iddekinge na) links laat liggen, werkt met veel klassiek materiaal. Hoewel niet alle gebruikte pamfletten bekend waren, kan niet worden gezegd dat er grote surprises onder zitten. Zijn kracht ligt in de synthese vanuit een persoonlijke, goed doordachte visie en een grote vertrouwdheid met de internationale literatuur. Hij herproblematiseert begrippen en ontwikkelingen rond de politieke cultuur die te snel een nieuwe canon dreigden te gaan vormen. Wie schrijft nu de echte synthese van beide benaderingen?

Willem Frijhoff

J. G. Kikkert, *Geld, macht & eer. Willem I, Koning der Nederlanders en Belgen 1772-1843* (Utrecht: Scheffers, 1995, 254 blz., f49,90, ISBN 90 5546 004 4).

De auteur begeeft zich met deze biografie over Willem I op voor hem vertrouwd terrein. Al heel wat biografieën over leden van het Huis van Oranje verschenen van zijn hand. In het recente verleden waren dat onder meer biografieën over Willem III (1990), Wilhelmina (1987) en Juliana (1989). Met deze biografie voegde hij een zoveelste boek toe aan de lange reeks van publicaties over de eerste Oranjevorst die al sinds vorige eeuw op gang gekomen is. Het maakt nieuwsgierig naar de opzet. Is dit de afgeronde, wetenschappelijke biografie die J. A. Bornewasser in 1979 (in zijn bijdrage voor C. A. Tamses *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, 411) nog node miste? Is er nieuw onderzoek verricht? Is er gekozen voor een speciale invalshoek? Tevergeefs zocht ik in het boek naar een inleiding. Enige voor-informatie verschaft wel de tekst van de achterflap: de auteur ziet in Willem vooral een koopman en waardeert zijn rol als koning minder. Het is vooral de Oranjedynastie die deze voorvader dankbaar moet zijn, want zij dankt aan hem naast het nodige in materieel opzicht, tevens het nog voortdurend nationaal Oranjegevoel. Over wat Nederland aan deze vorst te danken heeft, is de auteur duidelijk minder positief. Op vele plaatsen in het boek wordt Willem afgeschilderd als de opportunist, de pragmaticus, in schril contrast vooral met de principiële man die zijn vader stadhouder Willem V was.

De biografie is opgebouwd volgens een vertrouwd stramien. In negen hoofdstukken wordt Willem gevolgd van de wieg tot het graf. De nodige aandacht wordt gewijd aan de tumultueuze jaren van strijd tussen patriotten en prinsgezinden tijdens zijn jeugd, de bizarre jaren van ballingschap, waarin de Prins dan wel dan niet hoop bleef houden op terugkeer en herstel van functies op Nederlands grondgebied. Voor de staatkundige geschiedenis is toch vooral de periode na 1813 van belang, waarin Willem als soeverein vorst, later koning, over Nederland regeert. In de desbetreffende hoofdstukken wordt eerst goed duidelijk waarnaar de belangstelling van de auteur in de eerste plaats uitgaat. Niet de verhouding met zijn ministers, de leden van de Staten-Generaal of andere staatsfunctionarissen staat centraal. Willems persoonlijke ambitie en geldzucht overstijgen naar Kikkerts mening elke andere doelstelling van zijn beleid.

Wat voegt dit boek toe aan de kennis die er al over Willem I was? In de laatste bladzijden pas geeft Kikkert aan wat hem kennelijk bewogen heeft om dit boek te schrijven: het anderhalve